

Jogi dizájn a joghoz való hozzáférés szolgáltatában

Absztrakt: Jogi dizájnnak nevezzük azt az interdiszciplináris megközelítést, amely során jogi információkat, szolgáltatásokat, folyamatokat és rendszereket a tervezői gondolkodás céljaival és eszköztárával elegyítünk. A jogi dizájn új terület a szakmai diskurzusban, csupán az elmúlt néhány évben kezdődött el a gyakorlati művelése és tudományos vizsgálata. Jelen fejezetben bemutatjuk a jogi dizájn és a tervezői gondolkodás fogalmát, a jogi dizájn eszköztárát, valamint a tervezői gondolkodás és jogi gondolkodás metszéspontjait. A jogidizájn-jelenségeket a dizájn fajtája szerint információs dizájn, termékdizájn, szolgáltatásdizájn vagy rendszerdizájn kategóriákba soroljuk. A diszciplína általános bemutatása mellett a fejezet kiemelten foglalkozik a joghoz való hozzáférés egyes problémáival (mint a közérthető fogalmazás vagy a jogismeret alacsony szintje) és azok jogidizájn-eszközökkel való megoldásával.

Tárgyszavak: jogi dizájn; legaltech; felhasználói élmény; joghoz való hozzáférés; tervezői gondolkodás; információdizájn; termékdizájn; szolgáltatásdizájn; rendszerdizájn; virtuális bíróság; képregényszerződés; részvételi tervezés; közérthető fogalmazás; dizájnmintatár; jogi nyelv; interaktív eszközök; vizualizáció; jogismeret; abduktív következtetés; kettősrendszer-elmélet; legal design; UX design; access to justice; design thinking; comic contracts

Bevezetés

Jogrendszerünk hatékonyságáról szólva számos probléma és lehetőség megoldása vagy kihasználása nem feltétlenül igényli sem a jogszabályi környezet megváltoztatását, sem a jogalkalmazó szervek hatáskörének túllépését, sem a metaforikus spanyolviasz feltalálását – csupán más iparágakban már létező jó gyakorlatok okos átültetését a jog tereumára. A *legaltech* számos jó példát szolgáltat erre. A jogász hivatásrendek fokozatosan ébredtek rá arra, hogy nem kell félni a technológiai forradalomtól, hanem meg is lehet szeretni azt. Világszerte tömegesen jelentek meg kisebb-nagyobb *startup*ok és informatikai szolgáltató cégek, amelyek az adattechnológia, a blokklánc, a mesterséges intelligencia, a gépi tanulás eszközeivel hoztak

¹ Schmidt Péter 2021-ben szerzett diplomát az Eötvös Loránd Tudományegyetem Állam- és Jogtudományi Karán és a Bibó István Szakkollégiumban. Jelenleg egy nemzetközi képzési szolgáltató cég projektmenedzsereként dolgozik, emellett a Bibó István Szakkollégium oktatója.

létre a mára a mindennapi gyakorlatban is használt olyan megoldásokat, mint az optimalizált jogi keresőfelületek és adatbázisok, automatizált dokumentumkitöltő és -elemző szoftverek, online vitarendezési platformok, jogi predikciós elemzőprogramok vagy okosszerződések – amelyekről ez a kötet is szól.²

A *legaltech* életrajza sok szempontból párhuzamos a jelen fejezet központi témájával, a jogi dizájnnal (*legal design*):³ mindkettő lényege a jogászság számára alapvetően idegen területek, logikák, módszertanok és eszközök importálása a jog és jogi munkavégzés világába annak érdekében, hogy annak hatékonyságát javítsák, egyes problémáit megoldják, és lehetőségeit jobban kihasználják. A jogi dizájn diszciplínája a nemzetközi szintén is éppen csak elkezdte a szárnyait bontogatni, a hazai jogász diskurzusban – akár a jogtudomány, akár a gyakorlat oldalán – pedig egy-két kivételes megjelenéstől eltekintve még *terra nullius*.⁴

Jelen fejezet célja kettős. A jogi dizájnnal foglalkozó első magyar nyelvű, tudományos igényű munkaként első felében bemutatom a jogi dizájn fogalmát, rendszerét, egyes elméleti és gyakorlati aspektusait. Olyan kérdéseket tárgyalok, mint hogy honnan ered a jogi dizájn? Milyen jelenségeket értünk a jogi dizájn ernyődefiníciója alatt? Mi jellemzi a tervezői gondolkodást, és hogyan tudják a jogászok általánosságban hasznosítani azt? A fejezet második részében a jogi dizájn gyakorlati alkalmazásának egyik meghatározó vonulatával, a joghoz való hozzáférés dizájnmodszerekkel történő fejlesztésével foglalkozom. Mi a joghoz való hozzáférés, és milyen problémás pontjait azonosíthatjuk ma Magyarországon? Hogyan tudják a jogalkalmazók közérthető fogalmazással, vizuális eszközökkel, részvételi tervezéssel és termékfejlesztéssel közelebb hozni a jogot az állampolgárokhoz és a vállalkozásokhoz? Milyen dizájneszközök állnak a jogalkotók és a mindennapi jogi tranzakciók hatalmi helyzetben lévő szereplőinek rendelkezésére annak érdekében, hogy a jogalanyok joghoz való hozzáférését fejlesszék, és ezáltal jobban működő jogrendszert hozzanak létre?

² Micha-Manuel Bues – Emilio Matthaei: LegalTech on the Rise: Technology Changes Legal Work Behaviours, But Does Not Replace Its Profession. In Kai Jacob – Dierk Schindler – Roger Strathausen (szerk.): *Liquid Legal. Transforming Legal into a Business Savvy, Information Enabled and Performance Driven Industry*. Cham, Springer, 2017. 93–101.

³ A „jogi dizájn” mellett még a „jogdizájn”, illetve „jogász dizájn” kifejezések jöhetnek szóba a *legal design* lehetséges fordításaként. A „jogdizájnnal” kapcsolatos fenntartásom az, hogy ezen kifejezésből elsősorban a „jogi norma dizájn” jelentés következik, amely kategória csak távolról kapcsolódik a *legal design* kifejezés alatt általában értett jelenségekhez; a „jogász dizájn” pedig meglátásom szerint a fogalom szempontjából kevésbé hangsúlyos „jogászt” helyezi a középpontba a „jog” helyett. A „jogi dizájn” ezekkel ellentétben egy kellően rugalmas fogalom, amelyik nem helyez inadékvát hangsúlyt a fogalom által takart egyik komponensre sem, így ezen fordítás meghonosítását javaslom a hazai jogászközösségnek.

⁴ A jogi dizájnnal a szélesebb hazai közönség az Arsboni Legal Fest 2021-es eseményen találkozhatott először, ahol Antti Innanen finn jogi dizájnert tartott összefoglaló előadást a jogi dizájnban rejlő lehetőségekről. Antti Innanen: Legal Design – A New Tool in the Lawyer’s Toolbox? [Videó] YouTube, 2021. június 22.

A jogi dizájn elméleti és gyakorlati keretei

A tervezői gondolkodás (*design thinking*) az elmúlt évtizedekben – különösen Európában és az Egyesült Államokban – kilépett a művészeti és mérnöki tevékenységek szűk alkalmazási köréből, és innovációs hódító hadjáratba kezdett más diszciplínák területén: napjainkban többek között az üzleti életben⁵ és az oktatásban⁶ is egyre nagyobb hangsúlyt kapnak a tervezői gondolkodáson alapuló innovatív folyamatok.

A jogi dizájn fogalma

A sokszor évezredes hagyományokra épülő és sajátos rituálék, lingvisztikai megoldások és logikai rendszerek által meghatározott jog világa egészen az évtized közepéig nem tanúsított fogékonyságot arra, hogy a tervezői gondolkodás jó gyakorlatait saját folyamataira alkalmazza. A jogi dizájn mint önálló terület csak az elmúlt néhány évben kezdte szűk szakmai berkeiben kialakítani saját fogalmi és rendszertani kereteit⁷ – maga a *legal design* szókapcsolat is csak elvétve jelenik meg 2010-et megelőzően, ekkor is szinte kizárólag „jogintézmény/jogi norma dizájn” értelmében. A jogi dizájn így bár egyelőre nem rendelkezik kiforrott, a tudományos konszenzus által általánosan elfogadott fogalommal, azonban a szakirodalmi és gyakorlati körkép alapján mára már felsejlenek azok a körvonalak, amelyek mentén beszélhetünk egy többé-kevésbé egységes értelmezéséről.

Eszerint a jogi dizájn ernyőfogalom mindazon jelenségekre, amelyek a jogi gondolkodás és a tervezői gondolkodás keresztmetszetébe tartoznak; interdiszciplináris és proaktív megközelítés, amelyik a jogi információkat, szolgáltatásokat, folyamatokat és rendszereket a tervezői gondolkodás céljaival és eszköztárával elegyíti.⁸ Egy másik – elsősorban Margaret Hagan által képviselt – értelmében a jogi dizájn fogalmának részét képezi annak társadalmi küldetése is. Eszerint a jogi dizájn mozgalom annak érdekében, hogy a jogrendszer jobban működjön a jogalanyok számára azáltal, hogy vegyíti az absztrakt komplexitásokra irányuló jogi gondolkodást és a megélt tapasztalatra irányuló tervezői gondolkodást, stratégiai szinten

⁵ Tim Brown: Design Thinking. *Harvard Business Review*, 86. (2008), 6. 84–92.

⁶ Lásd például Joyce Hwee Ling Koh et al.: *Design Thinking for Education. Concepts and Applications in Teaching and Learning*. Singapore, Springer, 2015.

⁷ Dan Jackson – Miso Kim – Jules Rochielle Sievert: The Rapid Embrace of Legal Design and the Use of Co-Design to Avoid Enshrining Systemic Bias. *Design Issues*, 36. (2020), 3. 16–17.

⁸ Marcelo Corrales – Mark Fenwick – Helena Haapio: Digital Technologies, Legal Design and the Future of the Legal Profession. In Marcelo Corrales – Mark Fenwick – Helena Haapio (szerk.): *Legal Tech, Smart Contracts and Blockchain*. Szingapúr, Springer Nature, 2019. 7.

segíti az emberi döntéshozatalt, megoldást nyújt összetett problémákra, és szolgálja az emberi érdekeket.⁹

A tervezői gondolkodás – dióhéjban

A jogi dizájn kifejezés első tagja – a „jogi” jelző – tehát vonatkozik mindazon jelenségekre a jog térrénumán belül, amelyek közvetve vagy közvetlenül a jogrendszer működésével, gyakorlati megvalósulásával függenek össze. A tervezői gondolkodás fogalma azonban – mivel jelen fejezet elsődleges közönsége a jogászság – további kifejtést igényel. Az általánosan elfogadott definíció szerint a tervezői gondolkodás olyan emberközpontú módszertan, amely vegyíti a végfelhasználói fókusz a multidiszciplináris együttműködéssel és az iteratív tervezési folyamattal, hogy innovatív termékeket, rendszereket és szolgáltatásokat hozzanak létre általa. Ennek érdekében élénk és interaktív környezetet teremt, amelyik támogatja a gyors konceptuális prototípus-készítésen alapuló tanulási folyamatot.¹⁰ A tervezői gondolkodás soktényezős kognitív készség,¹¹ amely eltér más, hasonló jellegű problémamegoldási rendszerektől, mint például a tudományos megismerés folyamatától: amíg a tudósok a tények vizsgálata révén fedeznek fel mintázatokat és szereznek mélyebb megértést, addig a tervezők új mintázatokat és ötleteket találnak fel meghatározott tények megvilágítására és lehetőségek kihasználására.¹²

Charles Owen tanulmányában részletes meghatározását adja a tervezői gondolkodás legfontosabb jellemzőinek, amelyek elválasztják a tervezői gondolkodást más megismerési és problémamegoldási módoktól. Ezek a következők: kondicionált feltalálói szemlélet (a kreatív gondolkodás új dolgok feltalálására irányul); emberközpontúság (az ügyfél szükségleteinek folyamatos szem előtt tartása); a környezeti érdekek figyelembevétele, vizualizációs készség, optimista vérmérséklet („on-demand lelkesedés”); alkalmazkodási hajlandóság (a tervező folyamatosan alkalmazkodik az ügyfél egyedi elvárásaihoz); multifunkcionalitás felé való törekvés („több legyet egy csapásra”); rendszerszemlélet, generalista megközelítés, a nyelv eszközként való használata (vizuális, matematikai és verbális nyelvek alkalmazása annak érdekében, hogy minél pontosabban lehessen megfogalmazni a problémát és megtalálni a megfelelő megoldást); csapatmunkára való affinitás, törekvés a választás szükségességének elkerülésére („a kecske is jóllakik, és a káposzta is megmarad” megoldások

⁹ Margaret Hagan: Legal Design as a Thing: A Theory of Change and a Set of Methods to Craft a Human-Centered Legal System. *Design Issues*, 36. (2020), 3. 4.

¹⁰ Christoph Meinel – Larry Leifer: Design Thinking Research. In Hasso Plattner – Christoph Meinel – Larry Leifer (szerk.): *Design Thinking. Understand – Improve – Apply*. Berlin, Heidelberg, Springer, 2011. xiv.

¹¹ Nigel Cross: *Designerly Ways of Knowing*. London, Springer, 2006. 12.

¹² Charles Owen: Design Thinking: Notes on Its Nature and Use. *Design Research Quarterly*, 1. (2007), 2. 17.

keresése); önkontroll a praktikalitás érdekében (a tervező nem tévesztheti szem elől a gyakorlati és materiális szempontokat a dizájngondolkodási folyamat során); végül pedig a kvalitatív információkkal való rendszerszintű munkára való képesség.¹³

Miért hasznos a jogászoknak a tervezői gondolkodás?

A tervezői gondolkodás az előbbieken ismertetett jellemzőivel szemben a jogász gondolkodás alapvetően racionális és analitikus: a jogász egy adott tényre vonatkozóan az adott jogrendszer logikai rendszerében gondolkodva azonosítja és analizálja az alkalmazható jogi rendelkezéseket, azokat szintetizálja, strukturálja, majd az így kialakított struktúra alapján levonja a felek jogaira és kötelezettségeire vonatkozó következtetéseit.¹⁴ Hogyan oldható fel az ellentmondás a tervezői és jogász gondolkodás között? Egyrészt a tervezői gondolkodás már bizonyos tekintetben jelenleg is része a jogász gyakorlatnak, a jogászok gyakran folyamodnak például a tervezői gondolkodásra jellemző abduktív következtetés¹⁵ módszeréhez munkájuk során.¹⁶ Másrészt – ahogy azt más szerzők megállapítják – a jogászoknak az ügyfelek vagy a jogalanyok problémáinak megoldásához éppúgy szükségük van a kreativitásukra, mint a szigorú jogi analízisek elvégzésére való képességre. Az ezen az állásponton lévő szerzők megkérdőjelezzik magát az előfeltevést is, miszerint a „csapongó” dizájngondolkodás hátrányos hatással lenne az analitikus-racionális jogi gondolkodásra: a kognitív tudományok közelmúltbeli fejleményei, különösen az úgynevezett kettősrendszer-elmélet¹⁷ eredményei alapján a két gondolkodásmód nem egymást

¹³ Owen (2007): i. m. 24–25.

¹⁴ Kenneth J. Vandevlede: *Thinking Like a Lawyer. An Introduction to Legal Reasoning*. New York, Routledge, 2011. 2.

¹⁵ Az abdukción – az indukcióhoz és dedukcióhoz hasonlóan – logikai következtetési eljárás. Az abduktív következtetés során a létező kiinduló elemek felhasználásával jutunk el a másik elemig, ahol a kiinduló egységek magyarázzák, elméletileg meghatározzák a következőt. Fő jellemzői közé tartozik, hogy figyelembe veszi az adott kérdés társadalmi kontextusát, képes innovatív ötletek, hipotetikus absztrakciók meghatározására, azonban számos szubjektív elemet tartalmaz, és nem biztosít olyan mértékű bizonyosságot, mint a dedukció. Bővebben lásd Sántha Kálmán: Abduktív következtetés a kvalitatív pedagógiai kutatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. (2008), 8–9. 32–44.

¹⁶ Susan Ursel: Building Better Law: How Design Thinking Can Help Us Be Better Lawyers, Meet New Challenges and Create the Future of Law. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 34. (2017), 1. 50–51.

¹⁷ A kettősrendszer-elmélet (*dual process theory*) az emberi döntéshozatal működését magyarázó elmélet, amely szerint két eltérő típusát különböztethetjük meg a döntéshozatalra irányuló mentális folyamatoknak: az első típus tipikusan automatikus, koncentrációt nem igénylő és heurisztikaalapú, míg a másik típus tudatos, szándékolt és szabályalapú. Markus Schlosser: Agency. In Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (Winter 2019 Edition). 2015. augusztus 10. A kettősrendszer-elmélet kapcsán lásd bővebben például Daniel Kahnemann: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest, HVG-Könyvek, 2013.

kizáró ellentéteknek, hanem inkább két egymást támogató alrendszernek tűnik. Míg az első alrendszer – a tervezői gondolkodás – gyors, intuitív, vizuális és kísérletező, addig a második alrendszer – a jogi gondolkodás – a lassabb, mélyebb, absztraktabb, az első alrendszert ellenőrző funkcióval rendelkezik. Ebből következően a kreatív folyamatokra helyezett nagyobb hangsúly úgy teszi innovatívabbá a jogi gondolkodást, hogy közben nem erodálja az analitikus folyamatok ellenőrző szerepét.¹⁸

A tervezői gondolkodás új szemléletmódot kölcsönöz a jogászoknak: a jogi dizájn fordítókulcsával a jogalanyok felhasználók lesznek, a jogi eljárások szolgáltatások, a jogi dokumentumok és platformok termékek,¹⁹ és az út, amely során a jogalany érvényesíti a jogi érdekét felhasználói élménnyé válik. A jog és a dizájn egyaránt az emberek rendszerekkel kapcsolatos tapasztalataival és ezek fejlesztésével foglalkozik. Míg a jogtudósok és gyakorló jogászok az eljárási igazságosság oldaláról közelítik meg ezt a kérdést, és arra keresik a választ, hogy a jogalanyok által megtapasztalt jogi rendszerek (például bírósági eljárások) igazságosak és méltányosak-e, a dizájnerek a felhasználói élmény szemüvegén át vizsgálják a kérdést, és azt kutatják, hogy az adott rendszer megfelelően használható és hatékony-e a felhasználó számára. Mindkét megközelítés azonos kérdésre fut ki: hogyan tudja egy felhasználó a lehető leghatékonyabban használni az adott rendszert ahhoz, hogy megoldjon egy problémát.²⁰ A jogászok a tervezői gondolkodás gondolkodásmódjának elsajátításával, az emberközpontú tervezés tudatosabb kezelésével figyelmeesebbé válnak, mélyebb és pontosabb megértést gyakorolnak az ügyfelek igényei iránt, szabadabban és szélesebb körben mérlegelnek megoldásokat, mernek felfedezni, kísérletezni, és adaptívabbnak bizonyulnak a jogi problémák megoldása során.

A jogi dizájn megjelenési formái és rendszere

Milyen szervezőelvek mentén teremthetünk rendszert a jogi dizájn módszertana jegyében létrehozott jelenségek, termékek, megjelenési formák között? A szakirodalomban kizárólag Amanda Perry-Kessaris tanulmányában találkoztam kifejezett rendszerezési kísérlettel. A szerző teleologikus rendszerezésében négy alapvető „cél” vagy felhasználási platformot fogalmaz meg a jogi dizájnban: dizájn a joggyakorlat számára (*design for legal practice*), dizájn a jogi aktivizmus számára (*design for legal activism*), dizájn a stratégiaalkotás számára (*design for policy making*), valamint dizájn

¹⁸ Gerlinde Berger-Walliser – Thomas D. Barton – Helena Haapio: From Visualization to Legal Design: A Collaborative and Creative Process. *American Business Law Journal*, 54. (2017), 2. 363–365.

¹⁹ Jay A. Mitchell: Putting Some Product Into Work-Product: Corporate Lawyers Learning From Designers. *Berkeley Business Law Journal*, 12. (2015), 1. 8.

²⁰ Margaret Hagan – Miso Kim: Design for Dignity and Procedural Justice. In WonJoon Chung – Cliff Sungsoo Shin (szerk.): *Advances in Affective and Pleasurable Design. Proceedings of the AHFE 2017 International Conference on Affective and Pleasurable Design, July 17–21, 2017, The Westin Bonaventure Hotel, Los Angeles, California, USA*. Cham, Springer, 2018.

a jogi kutatás számára (*design for legal research*).²¹ Ezen felosztáshoz képest adódik egy meggyőzőbb, intuitívabb és logikusabb rendezőelv: a dizájn típusa szerinti kategóriaalkotás. Meglátásom szerint a jogi dizájn valamennyi lehetséges jelensége besorolható a következő kategóriák valamelyikébe: (a) jogi információdizájn, (b) jogi termékdizájn, (c) jogi szolgáltatásdizájn, valamint (d) jogi rendszerdizájn.

Jogi információdizájn

A vizuális elemekkel operáló jogi információdizájn a jogi dizájn azon alkategóriája, amelyre elsőként asszociálna bárki, aki a jogi dizájn kifejezést hallja. Az információdizájn meghatározott üzenet tartalmának, nyelvének és formájának analízise, tervezése, előadása és megértése, célja pedig a kommunikáció tisztaságának biztosítása. Az információdizájn alkategóriái az üzenetdizájn, a szövegdiszajn, a képdizájn, valamint a grafikai dizájn.²² A jogi információdizájn ezt a definíciót kifejezetten a jogi információ és jogi dokumentumok dizájnja tekintetében jelenti, a célja pedig az, hogy a jogi információ befogadónak olyan nyelvezettel, szerkezettel és látvánnyal prezentálják azt, hogy annak megértése és feldolgozása a lehető legkönnyebb legyen a jogalany számára.

A jogi információdizájnra számos példát találunk mind a szakirodalomban, mind a jogi dizájn gyakorlatában. A kategória jelentős részét alkotják a vizuális szerződések,²³ bírósági beadványok,²⁴ más jogi dokumentumok,²⁵ képregényszerződések, jogi ikonrendszerek.²⁶ Több helyen felhozzák példaként a közlekedési táblákat: a stop tábla például imperatív jogi parancsot fogalmaz meg egy térben elhelyezett vizuális ábra (piros alapon fehér STOP felirat) által.²⁷ Hasonló elven működnek a metrókban kihelyezett piktogramok, amelyek valamilyen tiltásra hívják fel a figyelmet, mint a „Dohányozni tilos!”.²⁸ Gyakran említett példa a New York-i utcai árusok számára létrehozott vizuális jogi tájékoztató.²⁹ Hazánkban is

²¹ Amanda Perry-Kessaris: Legal Design for Practice, Activism, Policy and Research. *Journal of Law and Society*, 46. (2019), 2. 194–209.

²² Rune Pettersson: *Information Design. An introduction*. Amsterdam, John Benjamins, 2002. IX.

²³ Lásd például Robert Waller et al.: Cooperation Through Clarity: Designing Simplified Contracts. *Journal of Strategic Contracting and Negotiation*, 2. (2016), 1–2. 56–57.

²⁴ Lásd például az *Amurabi* beadványát egy komplex peres eljárásban. *Designing Written Submissions to Ensure Impact and Ease Judges' Reading*. Amurabi, (é. n.).

²⁵ Lásd például a Dot.Legal által tervezett *compliance* tájékoztatót. *Compliance*. Dot.legal, (é. n.).

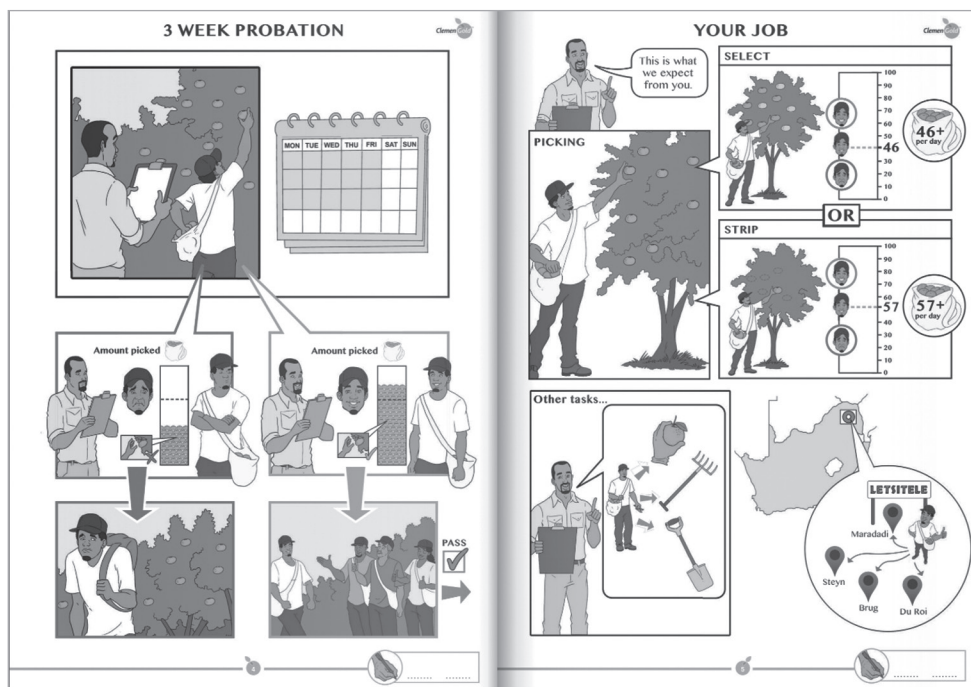
²⁶ Arianna Rossi – Monica Palmirani: Can Visual Design Provide Legal Transparency? The Challenges for Successful Implementation of Icons for Data Protection. *Design Issues*, 36. (2020), 3. 87.

²⁷ Berger-Walliser–Barton–Haapio (2017): i. m. 387.

²⁸ Roman M. Yankovskiy: Legal Design: New Thinking and New Challenges. *Zakon*, 5. (2019), 84.

²⁹ Lásd például Perry-Kessaris (2019): i. m. 201.

előfordulnak jó gyakorlatok: ilyen A Város Mindenkié és az Utcajogász Egyesület közös kilakoltatás-ellenes kisokosa.³⁰

1. ábra: „ClemenGold” képregényszerződés (részlet)

Forrás: ClemenGold: Comic Contract. Jincom EHS, Creative Contracts, (é. n.). 4–5.

³⁰ Kilakoltatás-ellenes kisokos. A Város Mindenkié – Utcajogász Egyesület (2018. április 24.).

pénztartozásod van (pl. rezszi vagy közös költség), akkor elsősorban a jövedelmedből kell megpróbálniuk levonni a tartozásod, csak ezután vehetik el a lakásod. Ez alól kivétel, ha jelzálogot kötöttél ki a lakásra.

A lakást vagy házat a végrehajtó árverésen adja tovább. Ha sikeres az árverés, 30 napon belül kell elhagynod a lakást.

TANÁCS

Ha elrendelik a végrehajtást, de még nincs hova menned, kérheted a bíróságtól a végrehajtás felfüggesztését. Az ingatlan becsértének közlésétől számított 15 napon belül kell kérned a halasztást. Csak akkor van erre lehetőség, ha bizonyítod, hogy az elhelyezésedet nem tudod megoldani. Ha elrendelik a felfüggesztést, ennek időtartama maximum **6 hónap**. A felfüggesztést csak egyszer lehet kérni.

A bírósági végrehajtó is meghosszabbíthatja az önkéntes kiköltözésre nyitva álló határidőt, ha a végrehajtást kérő jogi sze-

mély (pl. önkormányzat, lakásgazdálkodó, bank). Ez **90 nap**. A kérelmet a végrehajtásról szóló irat kézhezvételétől számított 15 napon belül kell eljuttatnod a végrehajtóhoz.

KILAKOLTATÁSI MORATÓRIUM

A 2018-ban hatályos törvény szerint **minden évben november 15. és április 30. között tilos a kilakoltatás!** Ez mindenre vonatkozik; bármilyen okból is akarnák kilakoltatni, és bárki is a lakás tulajdonosa (önkormányzat, magánszemély, stb). Az egyetlen eset, amire nem vonatkozik a téli kilakoltatási moratórium: ha „önkéntes lakásfoglaló” vagy. Ez azt jelenti, hogy a lakásra, amiben laksz, soha nem volt szerződésed, és a tulajdonos tudta/ jóváhagyása nélkül költöztél be.

EGÉSZSÉGTELÉN LAKÁS

Ha a lakásod egészségkárosító – pl. penészes – akkor mindenképp jelezd az önkormányzat felé és

14

15

2. ábra: Kilakoltatás-ellenes kisokos (részlet)

Forrás: A Város Mindenkié – Utcajogász Egyesület (2018): i. m., 14–15.

3. ábra: Stoptábla – jogi információdizájn a mindennapokban

Forrás: „Stop sign” szócikk. Wikipédia

Jogi termékdizájn

A jogi termékdizájn kategóriája olyan, a dizájn gondolkodás jegyében született termékeket, tárgyakat, szoftvereket vagy más objektumokat takar, amelyek használata révén valamilyen jogi célt valósítanak meg a felhasználók. Ilyen termékek lehetnek

az online szerződésszerkesztő felületek,³¹ vagy interaktív jogi felvilágosító felületek, mint a *You Be The Judge*, amelyet preventív céllal hoztak létre fiatalok számára, az egyes gyakori bűncselekménytípusokkal kapcsolatos felvilágosítás céljából.³²

Contract name: Small Town Inc

Status: SIGNED BY US

Last seen: 13 Oct 15:34

Download: PDF Word

Upload: Word

Master Service Agreement

This Master Services Agreement, together with any related order form or statement of work ("SOW") constitute "the **Agreement**". All terms and conditions previously agreed between the parties, either in writing or orally, will be replaced by this **Agreement**.

In this **Agreement**, "Juro" means Juro Online Limited and any Group Member of Juro Online Limited. Group Member shall mean any entity which, directly or indirectly through one or more intermediaries, controls, is controlled by, or is under common control with that entity.

SIGNATORIES Can sign

To send the contract for signing, add signatories from each side. Then prepare a signing request.

JURO

Richard Mabey

+ Add signatory

SMALL TOWN INC

Mona Reed

Olga Berghaus

+ Add signatory

APPROVERS Can approve

To send the contract for approval, add approvers here. Once it's approved, you can send it for signing.

Luisa Sanchez

Olga Berghaus

+ Add approver

8 OCT 9 OCT 10 OCT 11 OCT 12 OCT

Draft Approval Signing

4. ábra: Juro szerződésszerkesztő platform

Forrás: [Juro.com](https://www.juro.com)

A jogi dizájn sok szempontból a *legaltech* megoldások tágabb kategóriája, minthogy a jogi dizájn szellemében született termékek jelentős része valamely szoftveres, informatikai megoldást takar. A Wolters Kluwer *Jogtára*, a magyar fejlesztésű, adatvédelmi funkciójú *Revealu* applikáció vagy a *Juro* szerződésautomatizáló platform – hogy csak néhány példát emeljek ki a több ezer elérhetőből – így egyaránt példák a jogi termékdizájnrá és a *legaltech* termékekre. Nem technológiai alapú jogi termékdizájnrá példák a mintaszerződések és a formanyomtatványok, amelyek révén a jogalany minimális jogi háttértudás birtokában is képes biztonságosan és joghatások kiváltására alkalmas módon kifejezni a jogi akaratát; ez utóbbi kategóriára hazai példaként lásd a Társaság a Szabadságjogokért *Sérülnek-e a jogaid a pszichiátrián?* című jogvédelmi célokat szolgáló kisokosát.

³¹ Lásd például a Visual Contracts fejlesztés alatt lévő *VC Builder* projektjét. *VC Builder*. Visual Contracts, (é. n.).

³² *You Be The Judge*. Sentencing Advisory Council, (é. n.).

A TASZ Jogsegélye elérhető a 06-1-279-22-35 telefonszámon. Keddenként 14:30 - 15:00, csütörtökönként 10:00 - 12:00 között lehet telefonálni.

Sürgős esetekben (éppen most szállítják be a személyt, most lesz a bírósági szemle) a **06-1-209-00-46 telefonszámon** is hívhatják a TASZ munkatársait. Hétköznap 9:00 - 17:00 között lehet telefonálni.

Bővebb információkat elér az alábbi linken: <https://tasz.hu/ingyenes-jogsegelyszolgalat>

A KÓRHÁZ KÉRELME A BÍRÓSÁG FELÉ	
1. Volt-e lehetősége megismerni a szemle előtt a kórház (orvos) bírósághoz intézett kérelmét (amelyben kéri a beszállítás indokoltságának megállapítását)? Eütv. 193. § ¹	Fontos, hogy tájékoztassák a folyamatról. A bekerülésétől számított 24 órán belül a kórház vezetőjének értesíteni kell a bíróságot és kérnie kell a bírósági szemlét, amit 72 órán belül le kell bonyolítani.
Válasz:	
2. Mi a kórház (orvos) bírósághoz intézett kérelmének a tartalma? - dokumentálja-e a beszállítást megalapozó körülményeket (beutaló, felvételi kórlap, mentőszolgálat beszállítási jegyzőkönyve, rendőrségi intézkedésről készült jegyzőkönyv)? - a kezelőorvos szakmai álláspontját tartalmazza-e a személy állapotáról? - konkrétan megindokolja-e mi volt a közvetlen veszélyeztető / veszélyeztető magatartás?	Gyakori nehézség a kérelmeknél, hogy azok pusztán egy BNO (Betegségek Nemzetközi Osztályozása) kódot, egy diagnózist tartalmaznak. De nem írnak a beszállítás körülményeiről, illetve arról, hogy konkrétan mi volt a közvetlen veszélyeztető / veszélyeztető magatartás - miért ítélték meg úgy, hogy saját magára vagy másokra nézve veszélyes lehet a személy. Ez azért problémás, mert az, hogy valakit pszichiátriai zavarral diagnosztizálnak, önmagában még nem indokolja a sürgősségi/kötelező gyógykezelésbe vételét. A bíróságnak ebben az eljárásban a veszélyeztető magatartás meglétét kell vizsgálnia.
Válasz:	

5. ábra: A TASZ pszichiátriai jogvédelmi kisokosa (részlet)

Forrás: Kisokos: *Érik-e jogsértések a pszichiátrián?* Társaság A Szabadságjogokért (2019. szeptember 6.)

Jogi szolgáltatásdizájn

A jogi szolgáltatásdizájn fogalma sokban hasonló a jogi termékdizájnhoz: olyan szolgáltatások tervezéséről, kialakításáról és nyújtásáról van szó, amelyek a tervezői gondolkodás jegyében jöttek létre, és amelyek igénybevétele révén valamilyen jogi célt valósítanak meg a felhasználók. Szemléletes példa erre a hivatalos szervek, civil szervezetek vagy informális közösségek által működtetett internetes jogsegélyszolgáltatások kérdésköre, amelyet Hagan dolgozott fel átfogó kutatásában, felismerve azt, hogy az emberek többsége az internethez fordul először, amikor jogi problémája akad.³³ Jogi szolgáltatásdizájn az, amikor a bírósági szervezetrendszer

³³ Margaret Hagan: The User Experience of the Internet as a Legal Help Service: Defining Standards for the Next Generation of User-Friendly Online Legal Services. *Virginia Journal of Law & Technology*, 20. (2016), 2. 459–460.

átalakítása nélkül hoznak létre új, a tervezői gondolkodás jegyében született szolgáltatásokat az igazságszolgáltatásban. Például amikor *pop-up* bíróságokat állítanak fel bevásárlóközpontokban, *pro bono* ügyvédek szállítanak vidéki szegénynegyedekbe „igazságügyi buszokkal”, vagy bárholnán elérhető virtuális tárgyalótermeket hoznak létre,³⁴ amelyek funkciója az, hogy közelebb hozzák és elérhetőbbé, közvetlenebbé tegyék a jogérvényesítés lehetőségét a jogalanyok számára.

6. ábra: *Pro bono* ügyvédek szállító „igazságügyi busz” Ohio-ban

Forrás: *Ohio Justice Bus*. Ohio Access To Justice Foundation, (é. n.).

Jogi rendszerdizájn

A jogi szolgáltatásdizájnnal ellentétben jogi rendszerdizájn az, amikor a tervezői gondolkodás eszköztárának alkalmazásával jogi szervezeteket vagy rendszereket hoznak létre vagy alakítanak át. A kategóriát szemléletesen példázza a Civil Resolution Tribunal, Kanada első, teljesen virtuálisan működő bírósága, amely kis értékű perekben és kártérítési ügyekben, valamint lakhatási jogviták esetén jár el, „teljes értékű” bíróságként.³⁵ Jogi rendszerdizájn a közigazgatási eljárások elektronikus

³⁴ Jamie Young: *A Virtual Day in Court: Design Thinking & Virtual Courts*. RSA Projects. 2011. december, 7.

³⁵ Lásd bővebben: *Welcome to the Civil Resolution Tribunal*. Civil Resolution Tribunal, (é. n.)

lebonyolításának lehetősége is – eszünkbe juthat az észdt digitális közigazgatási rendszer, amelyben az állampolgárok közel valamennyi közügyüket (szerződés-aláírás, közszolgáltatások igénybevétele, egészségügyi adatok és kórtörténet elérése, adóügyek intézése stb.) intézni tudják elektronikus úton.³⁶ Hasonló módon ide sorolhatók az elektronikus úton lebonyolított választási vagy népszavazási eljárások. Bár a technológia-központú megoldások kézenfekvő példákat kínálnak a jogi rendszerdizájra, megjegyzendő, hogy a technológia alkalmazása önmagában nem feltétlenül jelenti azt, hogy az adott rendszert a tervezői gondolkodás módszertana mentén hozták létre. Könnyen lehet, hogy egy teljesen elektronikusan működő és a legfejlettebb technológiát alkalmazó platform (például egy közigazgatási e-ügyintézési portál) nincs felhasználói élményre optimalizálva, és így végső soron még nehezebbé teszi az ügyintézést, mintha a jogkereső állampolgár a „hagyományos” úton próbálna egyről a kettőre jutni az ügyében. A nem technológiai alapú jogi rendszerdizájn esetkörei különösen a részvételi tervezéshez köthetők: az egyes jogi eljárásrendek kimunkálásába – különösen ott, ahol nagyszámú laikus érintett van – valamennyi *stakeholdert* be kell vonni, akik az adott eljárástípusban potenciálisan eljárási pozícióval rendelkeznek (így például a büntetőeljárásban a bíró, az ügyész vagy a nyomozó hatóság mellett a terheltek, sértettek), annak érdekében, hogy az így létrehozott eljárásrend megfeleljen a tényleges felhasználók igényeinek.

Jogi dizájn a joghoz való hozzáférés szolgálatában

A jogi dizájn mint a tervezői gondolkodás módszertanának a jog világában való alkalmazása új lehetőségeket teremt a piac és az államigazgatás aktorai számára egyaránt. A jogi piacon – elsősorban Európában és az Egyesült Államokban – már évekkel ezelőtt megjelentek olyan jogidizájn-szolgáltatócégek,³⁷ amelyek jogászok és tervezőgrafikusok segítségével ügyvédi irodáknak, *in-house* jogi csapatoknak és közigazgatási szerveknek nyújtanak elsősorban jogi információdizájn vagy jogi termékdizájn szolgáltatásokat. Bár kétségtelenül izgalmas távlatok rejlenek a jogidizájn-megoldások piaci hasznosításában, jelen fejezetben a jogi dizájn és a közzféra viszonyával kívánok bővebben foglalkozni, csatlakozva azon szerzőkhöz a területről, akik a jogi dizájn joghoz való hozzáférést támogató lehetőségeit vizsgálják.

³⁶ Lásd bővebben Rainer Kattel – Ines Mergel: Estonia's Digital Transformation. Mission Mystique and the Hiding Hand. In Paul t' Hart – Mallory Compton (szerk.): *Great Policy Successes. Or, A Tale About Why It's Amazing That Governments Get So Little Credit for Their Many Everyday and Extraordinary Achievements as Told by Sympathetic Observers Who Seek to Create Space for a Less Relentlessly Negative View of Our Pivotal Public Institutions*. Oxford, Oxford University Press, 2019. 143–160. Bár az észtek jócskán megelőzték a korukat a közigazgatási digitalizáció terén, ma már a közügyek egyre szélesebb köre intézhető online Magyarországon és a régió más országaiban is.

³⁷ Például a finnországi Dot.Legal, a franciaországi Amurabi vagy a hollandiai Aclara Design.

A joghoz való hozzáférés lehetővé teszi az egyének számára, hogy megvédjék magukat a jogsértésekkel szemben, jogellenességeket orvosoljanak, felelősségre vonják a végrehajtó hatalmat, és megvédjék magukat a büntetőjogi eljárásban. A jogállamiság fontos eleme ez, amely átível polgári, büntető- és közigazgatási jogon: az igazságszolgáltatáshoz való jog egyszerre eljárási jog és cél.³⁸ A joghoz való hozzáférés részét képezik az olyan klasszikus jogintézmények, mint a pártfogó ügyvédek, a perköltség alóli mentesítés, vagy az aktív bírói pervezetés, azonban a szociálisan hátrányos helyzetben lévők jogérvényesítésének nemcsak a költségek jelentik az akadályát, hanem az olyan tényezők is, mint a szakismeret hiánya, a nyelvi gátoltság vagy az információhiány.³⁹ Ahhoz, hogy egy jogalany képes legyen a jogait és érdekeit hatékonyan érvényesíteni, az eljárási garanciáknak és az intézményrendszernek kellően hatékornak és megközelíthetőnek kell lenniük ahhoz, hogy be tudják tölteni a jogkereső állampolgárok számára a fórum szerepét a létező jogi problémáik megoldásában, és kezelni tudják azokat a rendszerszintű problémákat, amelyek a hátrányos helyzetű csoportokat érik a jogrendszerben, és amelyek miatt egyes jogalanyok kirekesztődnek a hatékony jogérvényesítés lehetőségéből.⁴⁰

A joghoz való hozzáférés egyik fontos elemét alkotja tehát a jogismeret kérdése. A jog általános érvényesüléséhez – különösen *ex lege* típusú szabályozás esetén – elkerülhetetlen, hogy az érintett tisztában legyen a jogszabályi rendelkezésekkel, és – amennyiben a jogszabály nem kifejezetten az ő érdekét szolgálja – legyen valami késztetése annak követésére.⁴¹ A magyar jogismeret szintjét először 1965-ben mérte átfogó kutatásában Kulcsár Kálmán. Kutatását azonos módszertan alapján 2013-ban ismételték meg. Ez alapján a magyarok 44%-a olvasott már törvényt, valamint lépett kapcsolatba ügyvéddel vagy közjegyzővel, míg több mint 25%-a részt vett már bírósági eljárásban. A jogismeret mértéke pedig – különösen alkotmányjogi (régábbi terminológiával: államjogi) kérdésekben – jelentősen nőtt a rendszerváltás óta.⁴² A jogismeret mértékét több tényező is befolyásolja, így elsősorban az iskolai végzettség, a saját tapasztalat a jogrendszerrel, a politikai tájékozottság, valamint

³⁸ Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége/Európa Tanács: *Kézikönyv az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre vonatkozó európai jogról*. Luxembourg, Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2016. 16.

³⁹ Jagusztin Tamás: A joghoz jutás fejlődése a modern közérdekű igényérvényesítésig Európában. *Acta Humana*, 5. (2017), 5. 23–24.

⁴⁰ A magas látencia különösen problémás Magyarországon a roma közösség körében: a magyarországi romák mindössze 6% -a fordult az őt ért jogsértés miatt valamilyen állami szervhez. Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége: *Az Európai Unió második felmérése a kisebbségekről és a hátrányos megkülönböztetésről. Romák – Válogatott eredmények*. Luxembourg, Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2018. 43.

⁴¹ Gajdusчек György: Jogtudat és értékvilág – mint a magyar jogrendszer környezete. In Jakab András – Gajdusчек György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, MTA Társadalomtudományi Központ, 2017. 98.

⁴² Gajdusчек György – Fekete Balázs: A magyar lakosság jogismerete az elmúlt fél évszázadban és ma – összehasonlító elemzés Kulcsár Kálmán 1965-ös empirikus kutatása alapján. *Pro Futuro*, 5. (2015a), 1. 23–28.

a médiafogyasztás (elsősorban hírportálok és napilapok olvasása).⁴³ A javuló eredmények azonban nem jelentik a jogismeret abszolút értelemben vett magas szintjét. Egy a büntetőjog területén folytatott jogtudat kutatás eredményei alapján például a válaszadók csupán 56%-ban ismerték helyesen a hatályos büntetőjogi szabályozást: az átlagos állampolgár alig több mint minden második esetben volt azzal tisztában, hogy a cselekménye bűncselekmény-e.⁴⁴ A jogismeret hiánya mellett további akadályok is gátolhatják a joghoz való hozzáférés érvényesülését. A túlbonyolított jogi és belső bürokratikus eljárások, a hivatalos és pro bono jogi segítségnyújtás nem kielégítő szintű elérhetősége,⁴⁵ vagy éppen az a szemlélet, hogy jogászai segítség nélkül az átlag jogalany jobban teszi, ha a kisujját sem mozdítja meg, mind gátolják azt, hogy a jogalanyok jogi érdekeiket érvényesíthessék. Mindezek miatt a közsfera képviselőinek – az állami és önkormányzati intézményeknek – egyaránt felelőssége, hogy a joghoz való hozzáférés formális és informális kereteit is biztosítsák, proaktívan segítsék a jogalanyokat a jogérvényesítésben, és elbontsák a jogérvényesítést akadályozó tényezőket.

Hogyan tudja segíteni a jogi dizájn a joghoz való hozzáférést? A szakirodalom alapján két kulcsterület azonosítható ebben a kérdésben. Az első kulcsterület a közérthető fogalmazás kérdése: a jogalkotók, jogalkalmazók és az aszimmetrikus szerződési helyzetekben hatalmi pozíciójában lévő szerződő felek (így például a vállalkozások a fogyasztói jogviszonyokban, vagy a munkáltatók a munkajogviszonyokban) eljárásaikban, tájékoztatóikban és szerződéseikben törekedjenek az egyszerű és közérthető fogalmazásra, a „jogi bikkfanyelv” visszaszorítására annak érdekében, hogy a jogalanyok teljesebb megértést kapjanak azokról a jogviszonyokról, amelyeknek az alanyaivá válnak. A joghoz való hozzáférés megerősítésének eszközeit képezhetik továbbá különböző vizuális eszközök – például folyamatábrák vagy képes forgatókönyvek (*storyboard*) – alkalmazása. Jelentős segítség volna az információ megfelelő prezentálása: letisztult, esztétikus, színes és érdekes dokumentumok alkalmazása.

A második kulcsterület az interaktív eszközök alkalmazására vonatkozik. Valamennyi jogviszonynak vagy eljárásnak vannak elemei, amelyekből olyan platformokat, szoftvereket, algoritmusokat, vagy eszközöket lehet alkotni, amelyek segítségével a jogalanyok jobb megértést szerezhetnek a szóban forgó jogviszonyról vagy eljárásról, vagy aktívan alakíthatják általa az adott jogviszonyt, eljárást. Ehhez kapcsolódik a részvételi tervezés kérdése is: a felhasználók – jelen esetben a jogalanyok – jobban bíznak olyan rendszerekben és eljárásokban, amelyeket az ő közreműködésükkel, meglátásaik becsatornázásával hoznak létre.

⁴³ Gajduszek György – Fekete Balázs: A jogismeretet befolyásoló társadalmi tényezők elemzése. *Pro Futuro*, 5. (2015b), 2. 78–88.

⁴⁴ Hollán Miklós – Venczel Tímea: Büntetőjogunk szabályozási újdonságai – a jogtudatban: egy empirikus kutatás eredményei. *MTA Law Working Papers*, 31. (2020), 41.

⁴⁵ Deborah L. Rhode: *Access to Justice*. New York, Oxford University Press, 2004. 14–18.

Közérthető fogalmazás és vizuális megoldások

Ugyan alkotmányos alapelvünk a jogbiztonság részét képező, a jogszabályok világos és egyértelmű mivoltát megkövetelő normavilágosság elve,⁴⁶ elég belepillantani a „fekete öves” adójogászokat is sokszor megizzasztó adótörvények valamelyikébe ahhoz, hogy kétségeink támadjanak az elv gyakorlati megvalósulását illetően. A jogi nyelv érthetlenségének problémájával a múlt század közepétől kezdtek el rendszerszinten foglalkozni, elsősorban az angolszász és észak-európai államokban. A közérthető jogi nyelvnek az elmúlt évtizedekben számos előnyét azonosították: az ilyen szövegek meggyőzőbbek, magasabb fokú bizalmat eredményeznek,⁴⁷ növelik az író vagy előadó hitelességét,⁴⁸ precízebb megfogalmazáshoz és kevesebb vétett hibához vezet, gyorsabb és olcsóbb az előállításuk, kellemesebb a használatuk, és összhangban vannak a demokratikus értékekkel.⁴⁹ A jog azonban nem csupán a sok érthetetlen kifejezéstől, a mondatok és mondat szerkezetek bonyolultságától érthetetlen: amint arra Zódi Zsolt rámutat, a nyelvi megértésben a pragmatikai szempontok dominálnak, az életbeli történések nem a jogi szövegeknek megfelelően szerveződnek, megoldásuk a jogi szövegek applikációját igényli.⁵⁰ További nehezítést jelent a szaknyelvi szókincs egyre gyakoribb beolvasztása a jogi szövegekbe.⁵¹

A jogi nyelv leegyszerűsítése jó kezdet tehát a joghoz való hozzáférés fejlesztése érdekében – a következő lépés pedig a nem szövegalapú vizuális megoldásokat is alkalmazza. Stefania Passera tanulmányában részletesen felsorolja azokat az érveket, amelyek alátámasztják az olyan vizuális eszközök hasznosságát, mint diagramok, folyamatábrák, idővonalak: a pusztán szövegalapú dokumentumokat nehezebb megérteni, első látásra kevesebb információt lehet belőlük leszűrni, a túlzottan bonyolult nyelvezetű szövegeket gyakran egyáltalán el sem olvassák a címzettek, az olvasás energiaigényes mivolta pedig stresszt, fáradtságot, figyelemvesztést eredményez.⁵²

⁴⁶ Bővebben lásd Ficsor Krisztina: A normák határozott megfogalmazásának problémája a büntetőjogban – A normavilágosság fogalma az Alkotmánybíróság döntéseiben és a bírói gyakorlatban. *Pro Futuro*, 8. (2018), 3. 37–59.

⁴⁷ Willem H. Van Boom – Pieter Desmet – Mark Van Dam: „If It’s Easy to Read, It’s Easy to Claim” – The Effect of Readability of Insurance Contracts on Consumer Expectations and Conflict Behaviour. *Journal of Consumer Policy*, 39. (2016), 195.

⁴⁸ Julie A. Baker: And the Winner Is: How Principles of Cognitive Science Resolve the Plain Language Debate. *UMKC Law Review*, 80. (2011), 2. 303–305.

⁴⁹ Mark Adler: The Plain Language Movement. In Lawrence M. Solan – Peter M. Tiersma: *The Oxford Handbook of Language and Law*. New York, Oxford University Press, 2012. 67–71.

⁵⁰ Zódi Zsolt: A jog érthetőségének határai. Meg tudják-e oldani a nyelvészek a jogi szövegek érthetlenségének problémáját? In Szabó Miklós – Vinnai Edina: *A törvény szavai. Prudentia Iuris* 33. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2018. 263.

⁵¹ Zódi (2018): i. m. 274–276.

⁵² Stefania Passera: Flowcharts, Swimlanes, and Timelines: Alternatives to Prose in Communicating Legal-Bureaucratic Instructions to Civil Servants. *Journal of Business and Technical Communication*, 32. (2017a), 2. 229–231.

A szerző a kutatása során közigazgatási eljárási kontextusban vizsgálta különböző folyamatábrák hatékonyságát, megállapítva azt, hogy ezen egyszerű vizuális elemek alkalmazása révén is az adott dokumentumok gyorsabb és pontosabb megértését eredményezte a kutatásban résztvevők számára.⁵³

Léteznek már úgynevezett dizájnmintatárak (*design pattern libraries*) a jogi dizájn körében is, ahol mindazoknak a vizuális megoldásoknak – egyedi elrendezések, ikonrendszerek, grafikák – összegyűjtése folyik, amelyek alkalmazása segíti a jogi dokumentumok érthetőségének növelését.⁵⁴ Olyan jogviszonyok és eljárások esetében, amelyek tömegesen fordulnak elő, vagy a folyamat során több dokumentumot vesznek igénybe, jó megoldás lehet a vizuális vázlatdokumentumok (*visual templates*) alkalmazása a konzisztens és közérthető forma megteremtése érdekében.⁵⁵ A vizualizációs megoldások extrém formái a fentebb már hivatkozott képregényszerződések (*comic contract*), amelyek minimális szöveges tartalommal, egy meghatározott narratíva mentén, elsősorban képek révén fejezik ki a szerződéses tartalmat.⁵⁶ Ezeknek a szerződéseknél a létrejötté és érvényessége a hatályos kötelmi jogi dogmatika alapján legalábbis kérdéses, a felvetés ugyanakkor izgalmas távlatokat nyit meg például az analfabéták vagy az adott nyelvet nem beszélő személyek szerződéses viszonyai előtt.

Interaktív eszközök és részvételi tervezés

Amint azt az előzőekben is hangsúlyoztam, a joghoz való hozzáférés jelentős részben kogníciós probléma: ahhoz, hogy a jogi információ képes legyen alakítani egy jogalany viselkedését, a jogalanynak először meg kell értenie a jogi információt, majd ennek megfelelően döntést hoznia és cselekednie. Míg a közérthető fogalmazás és a vizuális eszközök alkalmazása elősegíti a jogi információ megértését, ez nem feltétlenül elégséges ahhoz, hogy a jogalany a jogi céljait és érdekeit végül majd érvényesíteni tudja. Ezt a problémát képesek áthidalni a különböző interaktív eszközök, amelyek révén a laikusok jogaik érvényesítését (vagy további információ

⁵³ Passera (2017a): i. m. 262–263.

⁵⁴ Helena Haapio – Thomas D. Barton – Marcelo Corrales Compagnucci: Legal Design for the Common Good: Proactive Legal Care by Design. In Marcelo Corrales Compagnucci et al. (szerk.): *Legal Design. Integrating Business, Design and Legal Thinking with Technology*. Cheltenham, Edward Elgar, 2021. 67.

⁵⁵ Stefania Passera: Beyond the Wall of Contract Text. Visualizing Contracts to Foster Understanding and Collaboration Within and Across Organizations. *Aalto University Publication Series, Doctoral Dissertations* 134. (2017b). 160.

⁵⁶ Helena Haapio – Daniela Alina Plewe – Robert de Rooy: Next Generation Deal Design: Comics and Visual Platforms for Contracting. In Erich Schweighofer et al. (szerk.): *Networks. Proceedings of the 19th International Legal Informatics Symposium IRIS 2016*. Vienna, Österreichische Computer Gesellschaft. 2016. 377–378.

szerezését) az adott jogviszony vagy eljárás során speciális eszközökkel, személyre szabottan tudják elvégezni.

Az interaktív eszközök alkalmazására példa Hagan és csapata kísérlete, amelyben a közlekedési bírósági eljárását megkönnyítő eszközöket terveztek olyan személyek számára, akiket közlekedési bírságban részesítettek. A tervezési folyamat során Hagan csapata több interaktív megoldást is kidolgozott, így például egy online platformot a közlekedési bíróság honlapján, ahol a megbírságotak áttekintő jelleggel látják a rájuk kiszabott közlekedési bírságokat, az egyes folyamatban lévő eljárásokat és a személyre szabott tennivalókat, valamint egy online „tesztfelületet”, amelynek segítségével a megbírságotak kideríthették, hogy jogosultak-e költségkedvezményre az eljárásban, majd ennek eredményéhez képest generált a platform a bírósághoz benyújtandó költségkedvezmény iránti kérelmet.⁵⁷ A joghoz való hozzáférés interaktív eszközei lehetnek a *chatbotok*, amelyek alkalmazhatók akár általános ügysegédként egyes hatóságok honlapján, akár speciális célzatú, a felhasználókat egyes eljárásokon végigvezető technológiai megoldásként.⁵⁸ A Magyarországon is magas okoseszköz-penetráció⁵⁹ miatt érdemes lehet igazságügyi okostelefon-applikációkat kifejleszteni: a Mobile Micro Court appon keresztül a kínai felhasználóknak például lehetőségük van nyomtatványokat kitölteni, távtárgyalásokon vagy a bizonyítási eljárásban részt venni, csupán az okostelefonjuk használatával.⁶⁰

A joghoz való hozzáférés interaktív eszközökkel való elősegítésének jellemző formáját jelentik a virtuális bíróságok, ahol bizonyos ügytípusok esetén a kereseti kérelem előkészítésétől kezdve a tárgyaláson keresztül a bírósági határozat meghozataláig minden lépés lebonyolíthatóvá válik egy felhasználói élményre optimalizált, interaktív, online felület segítségével. Virtuális bíróságokra találhatunk példát az Egyesült Királyságban, Kínában, Szingapúrban és Ausztráliában is, és jelen kötetben a téma külön fejezetet kapott.⁶¹ A korábban már említett kanadai online bíróság, a Civil Resolution Tribunal az eljárás kezdetén egy kérdéssor révén méri fel a jogkereső állampolgár pontos igényét (például egy fogyasztói szerződés felmondását), majd ehhez javasol megoldást (például az ügyfél által kitölthető és személyre szabható felmondónyilatkozatot az adott szerződéstípusra). Hasonló elven működik a vitarendezési eljárás kezdeményezése is a felületen; a vitarendezési eljárás lefolytatása során lehetőség van ellenőrzött online közegben egyezségi tárgyalásokat

⁵⁷ Margaret Hagan: The Justice is in the Details: Evaluating Different Self-Help Designs for Legal Capacity in Traffic Court. *Journal of Open Access to Law*, 7. (2019a), 1. 8–13.

⁵⁸ Marc Queudot – Éric Charton – Marie-Jean Meurs: Improving Access to Justice with Legal Chatbots. *Stats*, 3. (2020), 3. 372–373.

⁵⁹ Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság: Az elektronikus hírközlési piac fogyasztóinak vizsgálata. Háztartási felmérés – 2020 (2021. március 9.).

⁶⁰ Tania Sourdin – Bin Li – Donna Marie McNamara: Court Innovations and Access to Justice in Times of Crisis. *Health Policy and Technology*, 9. (2020), 4. 451.

⁶¹ Richard Susskind: *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford, Oxford University Press, 2019. 166–175.

folymatni az ellenérdekű féllel, ennek sikertelensége esetén pedig vitarendezői vagy bírósági közreműködést kérni a jogvita eldöntésében.⁶² Az internetkapcsolatot vagy okoseszközöket igénylő interaktív megoldások használata esetén azonban figyelemmel kell lenni arra, nehogy ezek alkalmazása vezessen a joghoz való hozzáférés csorbulásához. Ugyan a lakosság körében széles körben biztosítva vannak az ehhez szükséges technikai feltételek, az alacsony jövedelmű rétegek és a technológiai analfabetizmusban élők számára a virtuális megoldások épphogy nehezítést jelenthetnek a joghoz való hozzáférést illetően.⁶³

Az interaktív eszközök és megoldások kifejlesztése során érdemes a részvételi tervezés módszertanának alkalmazásával eljárni. A részvételi tervezés lényege, hogy az adott rendszert használó érintettek (*stakeholder*) széles körének aktív bevonásával és a velük való párbeszéd révén megismerjék valamennyi résztvevő perspektíváját és prioritásait a rendszer kapcsán, hogy aztán azokra építve eszközöljenek változtatásokat. A részvételi tervezési eljárás során a projektvezetők arra kérik a résztvevőket, hogy azonosítsák a rendszer azon pontjait, amelyek meglátásuk szerint reformra szorulnak, definiálják, hogy mi minősülne „jobban” működő rendszernek, és tervezzenek új megoldásokat a reform véghezvitelére. Miután beépítették a rendszer jövőbeli felhasználóinak inputjait, a projekt résztvevői kidolgozzák a végleges megoldásokat, majd implementálják azokat a rendszerbe. A részvételi tervezésnek számos előnye van: az így létrejött megoldások a közösség magasabb fokú bizalmát élvezik, hosszabb ideig fennmaradnak, és a felhasználók által ténylegesen megtapasztalt problémákra adnak választ, így hatékonyabbak és gazdaságosabbak.⁶⁴ Különösen indokolt lehet részvételi tervezés alkalmazása olyan esetekben, ahol a rendszer felhasználóit valamely egyedi tulajdonság, sérülékenység, hátrányos helyzet jellemzi: ilyen lehet a fogyatékkal élők, valamint a hallás- vagy látássérültek helyzete, akik számára a joghoz való hozzáférés további akadályokba ütközik.⁶⁵

Összefoglalás

A jogi dizájn az elmúlt években „letette névjegyét” a szakma asztalára, azonban az olyan értékek, mint az emberközpontú és részvételi tervezés, a közérthető fogalmazás vagy a vizuális megoldások alkalmazásának elterjedése a hazai gyakorlatban még várat magára. A jogi dizájn mint diszciplína kihívásai közé tartozik

⁶² Shannon Salter – Darin Thompson: Public-Centred Civil Justice Redesign: a Case Study of the British Columbia Civil Resolution Tribunal. *McGill Journal of Dispute Resolution*, 3. (2017). 128–134.

⁶³ Michael Legg: The COVID-19 Pandemic, the Courts and Online Hearings: Maintaining Open Justice, Procedural Fairness and Impartiality. *Federal Law Review*, 49. (2021), 2. 183–184.

⁶⁴ Margaret Hagan: Participatory Design for Innovation in Access to Justice. *Daedalus*, 148. (2019b), 1. 122.

⁶⁵ Open Society Foundation: Making the Law Work For The People. A Handbook on Legal Empowerment and Inclusive Innovation (2021. szeptember 8.).

az empirikus kutatások jelenleg csekély száma, az ezek végzésére való korlátozott lehetőség, erőforrás. A jogi dizájn jegyében tervezett dokumentumok, termékek, szolgáltatások, rendszerek hatásairól jóval több adat gyűjtése szükséges ahhoz, hogy a felhasználói élmény optimalizálásának jó gyakorlatai kikristályosodjanak. Ezen belül pedig különösen fontos lenne a joghoz való hozzáférés olyan kihívásait és lehetőségeit azonosítani, amelyekre a jogi dizájn eszköztárával megoldásokat lehet nyújtani.

A fejezet célja az volt, hogy bemutassam egy új interdiszciplináris terület, a jogi dizájn egyes elméleti és gyakorlati kérdéseit a témában fellelhető szakirodalom feldolgozásával és saját álláspontom ismertetésével. Ennek során tisztáztam az alapvető fogalmi kereteket, körbejártam a dizájn és jog metszéspontjait, és bemutattam a jogi dizájn rendszerét, példákkal bővésegesen szemléltetve a jogi dizájn sokszínűségét, megjelenési formáit, elveit és értékeit. A fejezet második felében gyakorlatorientált szempontból elemeztem a jogi dizájnban rejlő lehetőségeket a joghoz való hozzáférés fejlesztése szempontjából. Ennek keretében bemutattam, hogy a közérthető fogalmazás és a vizuális megoldások miként segítik a jogalanyok megértését a joggal kapcsolatban, valamint bemutattam, milyen nemzetközi példák vannak olyan interaktív eszközökre és megoldásokra, amelyek a jogalanyokat jogi céljaik megvalósításában segítik. Bízom benne, hogy jelen tanulmány jó ötletekkel és inspirációval szolgálhat mindazok számára, akik a jogi dizájn elméleti vagy gyakorlati kérdéseivel, valamint a joghoz való hozzáférés fejlesztésével kívánnak foglalkozni.

Irodalomjegyzék

- Adler, Mark: The Plain Language Movement. In Lawrence M. Solan – Peter M. Tiersma: *The Oxford Handbook of Language and Law*. New York, Oxford University Press, 2012. 67–86.
- Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége/Európa Tanács: *Kézikönyv az igazságszolgáltatáshoz való hozzáférésre vonatkozó európai jogról*. Luxembourg, Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2016.
- Az Európai Unió Alapjogi Ügynöksége: *Az Európai Unió második felmérése a kisebbségekről és a hátrányos megkülönböztetésről. Romák – Válogatott eredmények*. Luxembourg, Az Európai Unió Kiadóhivatala, 2018.
- Baker, Julie A.: And the Winner Is: How Principles of Cognitive Science Resolve the Plain Language Debate. *UMKC Law Review*, 80. (2011), 2. Online: <https://bit.ly/3NQIOcf>
- Berger-Walliser, Gerlinde – Thomas D. Barton – Helena Haapio: From Visualization to Legal Design: A Collaborative and Creative Process. *American Business Law Journal*, 54. (2017), 2. 347–392. Online: <https://doi.org/10.1111/ablj.12101>
- Brown, Tim: Design Thinking. *Harvard Business Review*, 86. (2008), 6. 84–92. Online: <https://readings.design/PDF/Tim%20Brown,%20Design%20Thinking.pdf>
- Bues, Micha-Manuel – Emilio Matthaei: LegalTech on the Rise: Technology Changes Legal Work Behaviours, But Does Not Replace Its Profession. In Kai Jacob – Dierk Schindler – Roger Strathausen (szerk.): *Liquid Legal. Transforming Legal into a Business Savvy, Information Enabled and Performance Driven Industry*. Cham, Springer, 2017. 89–109.

- ClemenGold Comic Contract*. Jincom EHS, Creative Contracts, (é. n.). Online: <https://creative-contracs.com/clemengold/>
- Compliance*. Dot.legal, (é. n.). Online: <https://dot.legal/work/compliance>
- Corrales, Marcelo – Mark Fenwick – Helena Haapio: Digital Technologies, Legal Design and the Future of the Legal Profession. In Marcelo Corrales – Mark Fenwick – Helena Haapio (szerk.): *Legal Tech, Smart Contracts and Blockchain*. Singapore, Springer Nature, 2019. 1–15.
- Cross, Nigel: *Designerly Ways of Knowing*. London, Springer, 2006.
- Designing Written Submissions to Ensure Impact and Ease Judges' Reading*. Amurabi, (é. n.). Online: www.amurabi.eu/en/projects/designing-written-submissions-to-ensure-impact-and-ease-judges-reading/
- Ficsor Krisztina: A normák határozott megfogalmazásának problémája a büntetőjogban. A normativitás fogalma az Alkotmánybíróság döntéseiben és a bírói gyakorlatban. *Pro Futuro*, 8. (2018), 3. 37–59. Online: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2018/3/2901>
- Gajduszek György: Jogtudat és értékvilág – mint a magyar jogrendszer környezete. In Jakab András – Gajduszek György (szerk.): *A magyar jogrendszer állapota*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia Társadalomtudományi Központ, 2017. 95–115.
- Gajduszek György – Fekete Balázs: A magyar lakosság jogismerete az elmúlt fél évszázadban és ma – összehasonlító elemzés Kulcsár Kálmán 1965-ös empirikus kutatása alapján. *Pro Futuro*, 5. (2015a), 1. 11–28. Online: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2015/1/5442>
- Gajduszek György – Fekete Balázs: A jogismeretet befolyásoló társadalmi tényezők elemzése. *Pro Futuro*, 5. (2015b), 2. 71–95. Online: <https://doi.org/10.26521/Profuturo/2015/2/5386>
- Haapio, Helena – Daniela Alina Plewe – Robert de Rooy: Next Generation Deal Design: Comics and Visual Platforms for Contracting. In Erich Schweighofer et al. (szerk.) (2016): *Networks. Proceedings of the 19th International Legal Informatics Symposium IRIS 2016*. Vienna, Österreichische Computer Gesellschaft. 2016. 373–380.
- Haapio, Helena – Thomas D. Barton – Marcelo Corrales Compagnucci: Legal Design for the Common Good: Proactive Legal Care by Design. In Marcelo Corrales Compagnucci – Helena Haapio – Margaret Hagan – Michael Doherty (szerk.): *Legal Design. Integrating Business, Design and Legal Thinking with Technology*. Cheltenham, Edward Elgar, 2021. 56–81.
- Hagan, Margaret: The User Experience of the Internet as a Legal Help Service: Defining standards for the next generation of user-friendly online legal services. *Virginia Journal of Law & Technology*, 20. (2016), 2. 395–465.
- Hagan, Margaret: The Justice is in the Details: Evaluating Different Self-Help Designs for Legal Capacity in Traffic Court. *Journal of Open Access to Law*, 7. (2019a), 1. Online: <https://doi.org/10.2139/ssrn.3475124>
- Hagan, Margaret: Participatory Design for Innovation in Access to Justice. *Daedalus*, 148. (2019b), 1. 120–127. Online: http://doi.org/10.1162/daed_a_00544
- Hagan, Margaret: Legal Design as a Thing: A Theory of Change and a Set of Methods to Craft a Human-Centered Legal System. *Design Issues*, 36. (2020), 3. 3–15. Online: https://doi.org/10.1162/desi_a_00600
- Hagan, Margaret – Miso Kim: Design for Dignity and Procedural Justice. In WonJoon Chung – Cliff Sungsoo Shin: *Advances in Affective and Pleasurable Design. Proceedings of the AHFE 2017 International Conference on Affective and Pleasurable Design, July 17–21, 2017, The Westin Bonaventure Hotel, Los Angeles, California, USA*. Cham, Springer, 2018. 135–145.

- Hollán Miklós – Venczel Tímea: Büntetőjogunk szabályozási újdonságai a jogtudatban. Egy empirikus kutatás eredményei. *MTA Law Working Papers*, 31. (2020). Online: <http://real.mtak.hu/id/eprint/115481>
- Innanen, Antti: Legal Design – A New Tool in the Lawyer’s Toolbox [Videó] *YouTube*, 2021. június 22. Online: www.youtube.com/watch?v=m7oBC5g9eXU
- Jackson, Dan – Miso Kim – Jules Rochielle Sievert: The Rapid Embrace of Legal Design and the Use of Co-Design to Avoid Enshrining Systemic Bias. *Design Issues*, 36. (2020), 3. 16–30. Online: https://doi.org/10.1162/desi_a_00601
- Jagusztn Tamás: A joghoz jutás fejlődése a modern közérdekű igényérvényesítésig Európában. *Acta Humana*, 5. (2017), 5. 23–40.
- Juro. *Juro.com*. Online: <https://juro.com/>
- Kahnemann, Daniel: *Gyors és lassú gondolkodás*. Budapest, HVG-Könyvek, 2013.
- Kattel, Rainer – Ines Mergel: Estonia’s Digital Transformation. Mission Mystique and the Hiding Hand. In Paul t’ Hart – Mallory Compton (szerk.): *Great Policy Successes. Or, A Tale About Why It’s Amazing That Governments Get So Little Credit for Their Many Everyday and Extraordinary Achievements as Told by Sympathetic Observers Who Seek to Create Space for a Less Relentlessly Negative View of Our Pivotal Public Institutions*. Oxford, Oxford University Press, 2019. 143–160.
- Kilakoltatás-ellenes kisokos. A Város Mindenkié – Utcajogász Egyesület (2018. április 24.). Online: https://issuu.com/lili_/docs/kilakoltatas-ellenes_kisokos
- Kisokos: Érik-e jogsértések a pszichiátrián? Társaság a Szabadságjogokért, 2019. szeptember 6. Online: <https://tasz.hu/cikkek/kisokos-erik-e-jogsertesek-a-pszichiatrian>
- Koh, Joyce Hwee Ling – Ching Sing Chai – Benjamin Wong – Huang-Yao Hong: *Design Thinking for Education. Concepts and Applications in Teaching and Learning*. Singapore, Springer, 2015.
- Legg, Michael: The COVID-19 Pandemic, the Courts and Online Hearings: Maintaining Open Justice, Procedural Fairness and Impartiality. *Federal Law Review*, 49. (2021), 2. 161–184. Online: <https://doi.org/10.1177/0067205X21993139>
- Meinel, Christoph – Larry Leifer: Design Thinking Research. In Hasso Plattner – Christoph Meinel – Larry Leifer (szerk.): *Design Thinking. Understand – Improve – Apply*. Berlin, Heidelberg, Springer, 2011. xiii–xxi. Online: <https://bit.ly/3bWi4dc>
- Mitchell, Jay A.: Putting Some Product Into Work-Product: Corporate Lawyers Learning From Designers. *Berkeley Business Law Journal*, 12. (2015), 1. 1–44. Online: <https://dx.doi.org/10.2139/ssrn.2325683>
- Nemzeti Média és Hírközlési Hatóság: *Az elektronikus hírközlési piac fogyasztóinak vizsgálata. Háztartási felmérés – 2020*. (2021. március 9.). Online: https://nmhh.hu/dokumentum/218695/haztartasi_felmeres_2020.pdf
- Ohio Justice Bus. Ohio Access To Justice Foundation, (é. n.). Online: www.ohiojusticefoundation.org/grantees/ohio-justice-bus/
- Open Society Foundation: *Making the Law Work For The People. A Handbook on Legal Empowerment and Inclusive Innovation*. (2021. szeptember 8.) Online: www.opensocietyfoundations.org/uploads/0f86151f-378b-421b-8b19-3ee84d88c3ef/making-the-law-work-for-people-20210908.pdf
- Owen, Charles: Design Thinking: Notes on Its Nature and Use. *Design Research Quarterly*, 1. (2007), 2. 16–27. Online: https://id.iit.edu/wp-content/uploads/2015/03/Design-thinking-notes-on-its-nature-and-use-owen_desthink071.pdf

- Passera, Stefania: Flowcharts, Swimlanes, and Timelines: Alternatives to Prose in Communicating Legal-Bureaucratic Instructions to Civil Servants. *Journal of Business and Technical Communication*, 32. (2017a), 2. 229–272. Online: <https://doi.org/10.1177/1050651917746459>
- Passera, Stefania: Beyond the wall of contract text. Visualizing contracts to foster understanding and collaboration within and across organizations. *Aalto University Publication Series, Doctoral Dissertations* 134. (2017b).
- Perry-Kessaris, Amanda: Legal Design for Practice, Activism, Policy and Research. *Journal of Law and Society*, 46. (2019), 2. 185–210. Online: <https://doi.org/10.1111/jols.12154>
- Petterson, Rune: *Information Design. An introduction*. Amsterdam, John Benjamins, 2002.
- Queudot, Marc – Éric Charton – Marie-Jean Meurs: Improving Access to Justice with Legal Chatbots. *Stats*, 3. (2020), 3. 356–375. Online: <https://doi.org/10.3390/stats3030023>
- Rhode, Deborah L.: *Access to Justice*. New York, Oxford University Press, 2004.
- Rossi, Arianna – Monica Palmirani: Can Visual Design Provide Legal Transparency? The Challenges for Successful Implementation of Icons for Data Protection. *Design Issues*, 36. (2020), 3. 82–96. Online: https://doi.org/10.1162/desi_a_00605
- Salter, Shannon – Darin Thompson: Public-Centred Civil Justice Redesign: a Case Study of the British Columbia Civil Resolution Tribunal. *McGill Journal of Dispute Resolution*, 3. (2017). 113–136. Online: <https://ssrn.com/abstract=2955796>
- Sántha Kálmán: Abduktív következtetés a kvalitatív pedagógiai kutatásban. *Új Pedagógiai Szemle*, 58. (2008), 8–9. 32–44. Online: <https://ofi.oh.gov.hu/tudastar/santha-kalman-abduktiv>
- Schlosser, Markus: Agency. In Edward N. Zalta (szerk.): *The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Winter 2019 Edition)*. 2015. augusztus 10. Online: <https://plato.stanford.edu/archives/win2019/entries/agency>
- „Stop sign” szócikk. *Wikipédia*. Online: https://en.wikipedia.org/wiki/Stop_sign
- Sourdin, Tania – Bin Li – Donna Marie McNamara: Court Innovations and Access to Justice in Times of Crisis. *Health Policy and Technology*, 9. (2020), 4. 447–453. Online: <https://doi.org/10.1016/j.hlpt.2020.08.020>
- Susskind, Richard: *Online Courts and the Future of Justice*. Oxford, Oxford University Press, 2019.
- Ursel, Susan: Building Better Law: How Design Thinking Can Help Us Be Better Lawyers, Meet New Challenges and Create the Future of Law. *Windsor Yearbook of Access to Justice*, 34. (2017), 1. 28–59. Online: <https://doi.org/10.22329/wyaj.v34i1.4999>
- Van Boom, Willem H. – Pieter Desmet – Mark Van Dam: „If It's Easy to Read, It's Easy to Claim” – The Effect of Readability of Insurance Contracts on Consumer Expectations and Conflict Behaviour. *Journal of Consumer Policy*, 39. (2016), 187–197. Online: <https://doi.org/10.1007/s10603-016-9317-9>
- Vandeveld, Kenneth J.: *Thinking Like a Lawyer. An Introduction to Legal Reasoning*. New York, Routledge, 2011.
- VC Builder. VisualContracts, (é. n.). Online: <https://visualcontracts.eu/builder/>
- Waller, Robert – Jenny Waller – Helena Haapio – Gary Crag – Sandi Morrisseau: Cooperation Through Clarity: Designing Simplified Contracts. *Journal of Strategic Contracting and Negotiation*, 2. (2016), 1–2. 48–68. Online: <https://doi.org/10.1177%2F2055563616668893>
- Welcome to the Civil Resolution Tribunal. Civil Resolution Tribunal, (é. n.). Online: <https://civilresolutionbc.ca/>
- Yankovskiy, Roman M.: Legal Design: New Thinking and New Challenges. *Zakon*, 5. (2019), 76–86. Online: <https://ssrn.com/abstract=3447215>

You Be The Judge. Sentencing Advisory Council, (é. n.). Online: <https://virtualjudge.sentencingcouncil.vic.gov.au/>

Young, Jamie: *A Virtual Day in Court: Design Thinking & Virtual Courts*. RSA Projects. 2011. december. Online: www.thersa.org/globalassets/pdfs/reports/a-virtual-day-in-court.pdf

Zódi Zsolt: A jog érthetőségének határai. Meg tudják-e oldani a nyelvészek a jogi szövegek érthetlenségének problémáját? In Szabó Miklós – Vinnai Edina: *A törvény szavai. Prudentia Iuris* 33. Miskolc, Bíbor Kiadó, 2018. 257–276. Online: <https://drive.google.com/file/d/1NVNaPZnKV8ggJHW1iTCIYmKmpsP8zztc/view>